

УДК 37.017

І.М. Мачуська, м. Київ

ПЕДАГОГІЧНІ ЗАСОБИ ПОПЕРЕДЖЕННЯ НАСИЛЬСТВА ЩОДО ПІДЛІТКІВ У НЕПОВНІЙ СІМ'І

Розглянуто основні педагогічні засоби попередження насильства щодо підлітків у неповній сім'ї.

Ключові слова: фізичне насильство, психічне насильство, профілактика насильства, типологія підлітків.

Наше суспільство на етапі розбудови України як незалежної, демократичної, правової держави, переживає певні негативні соціальні явища. До таких явищ належить і насильство, яке значною мірою загрожує життєдіяльності людини.

У той же час Конституція України визнає життя і здоров'я людини одними з найвищих соціальних цінностей. Закон України "Про загальну і середню освіту" одним із головних визначає завдання захисту неповнолітніх від різних форм насильства в контексті Всесвітньої декларації прав дитини. Ці ж завдання визначені й Державними стандартами середньої освіти. Актуальною є резолюція, ухвалена 57-ю сесією Генеральної Асамблеї ООН № 57 (березень 2004 року) про проведення досліджень з проблеми насильства щодо дітей.

Нині третина дітей в Україні щороку є свідками актів насильства в сім'ї. Як свідчить світова практика, діти матерів, які зазнали знуцань, у шість разів частіше намагаються покінчити життя самогубством та їх діти схильні до зловживань наркотиками і алкоголем [4].

Профілактиці насильства щодо підлітків присвячено ряд наукових досліджень. Психологічні аспекти насильства щодо підлітків розроблялися в дослідженнях А.Асмолова, Б.Братуся, Т.Драгунової, В.Знакова, Н.Зинов'євої, Л.Зюбіна, Н.Левітова, Н.Максимової, Н.Михайлової, К.Сельченко, Л.Семенюк, Н.Солдатенко, Н.Тарабриної, Д.Фельдштейна. Проблеми насильства були також присвячені роботи зарубіжних психологів: А.Бандура, Р.Берона, А.Брауна, К.Бютнера, А.Мічерліха, М.Пападопулу, Д.Річардсона, Р.Соонетс, З.Фрейда, З.Хола, В.Холічер.

© *І.М. Мачуська, 2009*

Розробку педагогічних аспектів вирішення згаданої проблеми здійснювали Ю.Антонян, М.Асанова, П.Блонський, В.Боровик, Л.Волинець, Ф.Думко, М.Казакіна, В.Караковський, В.Ковальов, Г.Лактіонова, В.Оржеховська, П.Пономаренко, В.Ролінський, Т.Федорченко, В.Фуркало, Н.Щербак.

Аналіз наукових досліджень підтвердив, що в сучасних умовах недостатньо здійснюється цілеспрямований процес орієнтації педагогічних колективів на запобігання проявів насильства щодо підлітків.

Метою статті є висвітлення педагогічних засобів попередження насильства щодо підлітків у неповній сім'ї.

Насильство в сім'ї виявляється як комбінація фізичної, та емоційної образи. Результати спостережень, опитувань, бесід засвідчили, що прояви насильства в сім'ї різноманітні: дитину штовхають, завдають біль ударами, завдають рани, фізично перешкоджають їй при спробі вийти з дому, закривають дитину в помешканні; залишають одну в небезпечних місцях, не надають медичної допомоги, не дають спати вночі, відмовляють у продуктах харчування та інших необхідних для дитини речах; псують її майно, ображають батьків дитини, братів та сестер, погрожують заподіяти шкоду родичам або друзям та інше. Це є прояви фізичного насильства із елементами насильства психічного.

Насильство психічне в сім'ї проявляється в емоційних образах: дитину принижують, кричать на неї та кривдять; ігнорують почуття дитини; висміюють її переконання, не звертають уваги на ніжні почуття дитини; забороняють виходити на вулицю, гуляти з однолітками; маніпулюють нею, використовуючи при цьому неправду й незгоду; кривдять її знайомих і друзів з тим, щоб позбавитися їх; батьки не виконують своїх обов'язків; стримують позитивні почуття щодо дитини, маніпулюють дитиною тощо.

Важливим є те, що підлітки у віковій ієрархії становлять особливу групу. Більшість вчених дотримуються точки зору, відповідно до якої підлітки поділяються на дві основні групи: молодших (11-12 років) і старших (13-15 років) підлітків. Підлітковий вік характеризується труднощами росту і соціального дозрівання. Так, молодші підлітки значною мірою прагнуть відмежуватися від усього підкреслено дитячого. Намагання бути і вважатися дорослим – стрижнева особливість

особистості підлітка, яка виражає його нову життєву позицію щодо людей, навколишнього світу, визначає зміст і спрямованість соціальної активності, систему прагнень, переживань.

Діти цього віку значно відрізняються характером і поведінкою. З одного боку, вони надзвичайно зосереджені на собі, а з іншого, здатні на вражаючий прояв альтруїзму. Їхня увага легко перестрибує з предмета на предмет, однак вони можуть сидіти тривалий час, зосередившись на тому, що їх дійсно цікавить. Іноді підлітки здаються байдужими і неуважними до інших, але коли цього найменше очікують, вони можуть показати свою любов і готовність допомогти. У цій непередбачуваності, киданні з однієї крайності до іншої знаходить своє вираження підлітковий період.

У соціальному плані підліток залишається школярем, але у його внутрішньому світі спостерігається мотиваційний вакуум, тобто старі мотиви молодшого школяра зруйновані, а нових, заснованих на новому, більш високому рівні, ще немає. Навчальна діяльність, яка забирає значну частину доби, має переважно індивідуальний характер. Вона не узгоджується з потребою у спілкуванні з однолітками. З цього випливає багато проблем соціального плану.

Насильство щодо підлітків у нашому розумінні – це дії або бездіяльність, які застосовуються примусово однією стороною над іншою з метою фізичного, психічного задоволення. Зокрема, психічне (емоційне) насильство щодо підлітків – це будь-яка дія, що викликає у дитини стан емоційної напруги, піддаючи небезпеці віковий розвиток її емоційного життя. Фізичне насильство щодо підлітків – це навмисні дії, що викликають у них відчуття фізичного болю.

Соціокультурними детермінантами насильства щодо підлітків є нерозуміння суспільством насильства як соціальної проблеми; неефективна превентивна політика держави; відсутність у суспільній свідомості чіткої оцінки фізичних покарань, психічних образ; демонстрація насильства через засоби масової інформації; недосконале законодавство.

За сучасних умов українське суспільство потребує зміцнення виховної функції української родини, її орієнтації на життєво важливі загальнолюдські та національні цінності, що найповніше виявляються в ідеалах самої сім'ї, праці, культурі.

Однак сім'я сьогодні не спроможна самотійно вирішити це завдання; доволі часто її ціннісні орієнтації мають хибне спрямування, що повною мірою позначається на дитині, її становленні та розвитку як особистості.

У неповних сім'ях частіше жінки самі виховують дітей. Неповна сім'я, при всій жертвості й героїчних зусиллях матері, не може забезпечити повноцінних умов соціалізації дитини, під якою психологи розуміють звичайно весь процес входження його в соціальне середовище, пристосування до неї, освоєння соціальних ролей і функцій. І от процес цієї соціалізації, тобто входження дитини з неповної родини в соціальне середовище, ускладнюється й деформується.

Дослідження показують, що самотня мати має більше виражену установку на виховання дітей, ніж мати в повній родині. Процес виховання і вся система відносин матері з дітьми емоційно більше насичені. Мати прагне своїм впливом, своєю любов'ю, своєю турботою компенсувати те, що, на її думку, діти недоодержують через відсутність батька. Стосовно дітей така мати займає охоронну, контролюючу, стримуючу ініціативу дитини позицію. Це сприяє формуванню емоційно ранимої, безініціативної, несамостійної, що піддається зовнішнім впливам, "ззовні керованої" егоїстичної особистості.

Необхідно враховувати і вплив зовнішнього середовища. Дитина з неповної родини частіше виявляється об'єктом морально-психологічного тиску з боку дітей із благополучних повних родин, що веде до формування почуття непевності, а нерідко й озлобленості, агресивності. У таких дітей можуть не сформуватися альтруїстичні й гуманістичні якості, риси, без яких неможливе створення вже власної благополучної сімейної обстановки. Формування особистості дитини ще більше ускладнюється в тому випадку, якщо вона була свідком або учасником сімейних конфліктів і скандалів, які привели його батьків до розлучення. Відсутність чоловіка в родині особливо деформує процес соціалізації хлопчиків, для яких у ній не виявляється природної соціальної моделі для наслідування.

Ще складніше процес соціалізації дітей відбувається там, де мати наполегливо намагається влаштувати свою долю. У такій родині часто з'являються нові чоловіки. Деякі з них поселяються у квартирі, перебудовують на свій лад сімейний

побут, вимагають від дитини певного відношення до себе, а потім ідуть. Їхнє місце займають інші, і все починається спочатку. Дитина занедбана, вона почуває себе нікому не потрібною. У таких умовах ускладнюючим фактором є прояви насильства щодо дитини.

Плануючи профілактичні стратегії попередження насильства щодо підлітків у неповній сім'ї, де більше передумов для переживання стресу, ніж у звичайній, важливо диференціювати роботу з урахуванням основних факторів ризику. Зокрема, такими є наступні фактори: низький прибуток і постійний брак грошей викликають напруженість, пов'язану з незадоволеністю основних потреб членів сім'ї; безробіття або тимчасова робота; багатодітна сім'я, що вимагає великих емоційних і матеріальних витрат; молода сім'я, народження дитини в поєднанні з незрілістю особистості батьків, низьким рівнем освіти погіршує соціально-економічні умови сім'ї; належність до релігійної секти, проживання в обмеженому колі людей – селі, маленькому містечку, в поєднанні з безробіттям та низьким рівнем освіти призводять до соціальної ізоляції й обмежують можливості підтримки і соціального контролю; погані квартирні умови, перенаселеність житлової площі призводять до додаткової напруженості, що може спровокувати насильство; відсутність соціальної допомоги.

Важливо враховувати, що прямо вивчати прояви насильства в сім'ї дуже важко, тому це робиться опосередковано, через спостереження типових переживань підлітків, де можна простежити випадки, коли практикується насильство в сім'ї. Педагогу це цілком під силу, та й самі діти часто знають про те, як живеться їхнім товаришам у сім'ї. Діти з сімей, в яких практикується насильство, відчувають постійний психологічний дискомфорт, для них – це справжня трагедія. Існує ряд спільних ознак, що характеризують переживання та поведінку дітей із сімей, в яких практикується насильство. Природно, що не всі ці ознаки притаманні усім таким дітям, але більшість з них все-таки має місце [2].

Діти із сімей, де практикується насильство, переживають відчуття страху. Він може проявлятися різним чином: від усамітнення та пасивності до насильницької поведінки. Дуже

часто цілком позитивна атмосфера притулків сприяє впливу минулих невіршених страхів.

Спостерігаючи за практикою насильства в сім'ї, діти доходять висновку, що насильство – це спосіб, яким дорослі вирішують свої конфлікти та наболілі проблеми. Оскільки ніхто не показав цим дітям, як слід говорити про їхнє почуття, вони часто не знають, що переживають або відчувають, і як можна виразити свої емоції та почуття у вербальній формі.

Життя в сім'ї, де практикується насильство, дуже напружене. Постійний стрес, який відчувають діти, часто призводить до того, що вони засмучені, розчаровані, втрачають рівновагу навіть при незначних труднощах.

У більшості сімей, в яких вдаються до насильства, цей факт не обговорюється відкрито. Батьки дають зрозуміти дітям, що не слід обговорювати сімейну ситуацію в школі або з друзями. Це змушує дітей відчувати себе якимись особливими. Деякі діти навіть думають, що з ними щось не те, оскільки їхнє життя в сім'ї відрізняється від життя їхніх однолітків.

Насильство в сім'ї завжди було закритою темою для суспільства. Та проводячи комплексні спостереження основних факторів сімейного середовища, які сприяють насильству щодо підлітків, можливо проводити діагностико-профілактичну роботу з сім'ями з урахуванням цих спостережень. Результати таких спостережень засвідчують, що більшість батьків зіштовхуються з проблемою агресії в підлітковому середовищі тоді, коли їхні діти виявляються в ролі жертв. Завданням педагога у таких випадках є роз'яснення батькам цієї ситуації. Педагог повинен мати високу компетентність і авторитет, адже батьків потрібно ознайомити з основними аспектами проблеми. Їхні тривоги з приводу поведінки дитини повинні одержати з боку педагога грамотне психологічне трактування.

У більшості випадків необхідно проводити з такими батьками спеціальні семінари та індивідуальні зустрічі. Найчастіше для проведення групових занять у рамках батьківських зборів рекомендується запрошувати фахівців (лікарів та психологів). Однак індивідуальні бесіди з батьками повинен проводити сам педагог. Іноді можна скоротити бесіду

і до нетривалої телефонної розмови, але головне у такій ситуації – підтримувати з батьками учнів постійний контакт. Необхідно переконати батьків, що, у випадку якщо вони не в змозі самостійно коригувати випадки підліткової агресії у своєї дитини, варто проконсультуватися з фахівцями, які можуть надати їм індивідуальну допомогу.

Отже, попередження насильства щодо підлітків у сім'ї має будуватися з використанням педагогічних засобів, які ґрунтуються на таких принципах: довіра та повага: визнання права дитини на її власні почуття, право на вибір друзів та форми діяльності, прояв незалежності, право на особисте життя, вірити дітям, поважати почуття інших з батьків; зовнішній прояв любові до дитини: виражати свою любов до дитини вербально, проявляти любов, коли дитина переживає фізичний та душевний біль; заохочення та підтримка: заохочувати дітей займатися тим, що їм цікаво, бути для них прикладом, дозволяти дітям не погоджуватися з вами, визнавати їхні успіхи, навчати їх корисних навичок; виділяти час для спілкування з дитиною: брати участь у житті дитини, заходах, в яких вона бере участь у шкільному житті, святах, знайомитись з її друзями, залучати свою дитину до своїх заходів, ділитися з нею своїм баченням життєвих цінностей; забезпечувати емоційну безпеку: говорити і чинити так, щоб діти відчували себе у безпеці та комфортно, бути м'якими, чуйними, уважними; забезпечити фізичну безпеку: забезпечити дитину дахом, одягом, підтримувати сімейний розклад, навчати правилам особистої гігієни та правильного харчування, слідкувати за безпекою; слідкувати за дисципліною: бути послідовними, дотримуватися правил поведінки відповідно до вікового розвитку дитини, усно визначати свої очікування та межі дозволеного, давати настанови, і не вдаватись до покарань.

Перспективою подальших розвідок даної проблеми може бути формування у підлітків життєвих навичок захисту своїх прав та інтересів у різних формах.

Література:

1. Оржеховська В.М. Профілактика правопорушень серед неповнолітніх: навч.-метод. посібн. / Оржеховська В.М. – К.: Віан, 1996. – 352 с.

2. Ролінський В.І. Насильство щодо неповнолітніх: проблеми, профілактика: навч.-метод. посібн. / В.І. Ролінський– Одеса: Ветаком, 2003. – 220 с.
3. Федорченко Т.Є. Рання профілактика негативних проявів у поведінці дітей: навч.-метод. посібн. / Т.Є. Федорченко– К.: ТОВ “ХІК”, 2003. – 128 с.
4. Щербак Н.Д. Соціально-педагогічна профілактика жорстокого ставлення до дітей у сім’ї / Н.Д. Щербак // Рідна школа. – 2002. – № 10. – С. 26-29.

The main pedagogical facilities of the warning the violence will present in respect of teenager in incomplete family.

Key words: *physical violence, psychic violence, preventive maintenance of the violence, typology of teenagers.*

Рассмотрены основные педагогические средства предупреждения насилия в отношении подростков в неполной семье.

Ключевые слова: *физическое насилие, психическое насилие, профилактика насилия, типология подростков.*